

ΙΜΕΠΟ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Μετανάστες στην Ελλάδα:

Επιπολιτισμός και ψυχοκοινωνική προσαρμογή

Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης / Επιμέλεια

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΙΜΕΠΟ

Αθήνα, 2008

4. ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

Βασίλης Γ. Παυλόπουλος

Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης

4.1. Εισαγωγή

Η έννοια του επιπολιτισμού συνοψίζει τα φαινόμενα που συνδέονται με τη διαπολιτισμική επαφή, καθώς και με τις αλλαγές που προκύπτουν από αυτήν (Redfield et al., 1936. Sam, 2006). Ο όρος «ψυχολογικός επιπολιτισμός», πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται στις μεταβολές τις οποίες βιώνει το άτομο, ως αποτέλεσμα της προσωπικής επαφής με άλλες πολιτισμικές ομάδες, ή εξαιτίας της ένταξής του σε μια εθνοπολιτισμική ομάδα που συμμετέχει στην επιπολιτισμική διαδικασία (Sam, 2006). Η χρήση εξειδικευμένης ορολογίας, όπως η έννοια του ψυχολογικού επιπολιτισμού, προκύπτει από την ανάγκη διάκρισης των αλλαγών που επισυμβαίνουν σε ομαδικό και ατομικό επίπεδο, οι οποίες ενδέχεται να διαφέρουν. Για παράδειγμα, σε ομαδικό επίπεδο μπορεί να υπάρξουν αλλαγές στην κοινωνική δομή, την πολιτική οργάνωση ή την οικονομική διάρθρωση. Σε ατομικό επίπεδο οι αλλαγές επικεντρώνονται σε ζητήματα όπως η ταυτότητα, οι αξίες, οι στάσεις και οι συμπεριφορές (Berry, 1990). Από θεωρητική άποψη, μπορούμε να εννοήσουμε τον επιπολιτισμό ως ειδική περίπτωση των διομαδικών σχέσεων, οι οποίες εμπίπτουν στο χώρο μελέτης της Κοινωνικής Ψυχολογίας, όμως από τη σκοπιά και τη μεθοδολογία της διαπολιτισμικής προσέγγισης.

Ο αναγνώστης μπορεί να αναζητήσει λεπτομερέστερη ανάλυση των θεωρητικών όψεων του επιπολιτισμού αλλού στον τόμο αυτόν (βλ. Κεφ. 2). Αρκεί εδώ να υπενθυμίσουμε τη σημασία που έχει η μελέτη του επιπολιτισμού των μεταναστών ώστε να αποτελέσει κεντρικό ερώτημα μιας ψυχολογικής έρευνας. Δύο σημεία χρειάζεται να επισημάνουμε:

Πρώτον, η εκτίμηση της ποιότητας της προσαρμογής των μεταναστών συχνά δεν είναι εφικτό – ίσως ούτε πάντοτε σκόπιμο – να γίνεται χρησιμοποιώντας τους γηγενείς ως μοναδικό κριτήριο αναφοράς. Οι μετανάστες έχουν, ως ένα βαθμό, ιδιαίτερους στόχους και ανάγκες συγκριτικά με τους ντόπιους, αντιμετωπίζουν ενδεχομένως περαιτέρω δυσκολίες και αντιξοότητα και συνεπώς διαμορφώνουν ξεχωριστές προσδοκίες. Μάλιστα, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η παραπάνω εικόνα διαφέρει ακόμα και μεταξύ μεταναστών με διαφορετικό κοινωνικο-δημογραφικό προφίλ στην ίδια χώρα υποδοχής. Αυτό βεβαίως δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν κοινά κριτήρια για να συγκρίνει κανείς τις ομάδες γηγενών και μεταναστών, αλλά ότι πρέπει επιπλέον να συνεκτιμάται το υποκειμενικό τους βίωμα, όπως αυτό διαμορφώνεται κατά την επιπολιτισμική διαδικασία.

Ένα παράδειγμα μπορούμε να αντλήσουμε από την κοινωνιοψυχολογική έρευνα για την προκατάληψη και τις διακρίσεις. Η, σχετικά πρόσφατη, στροφή προς τη μελέτη της προσλαμβανόμενης διάκρισης (Liebkind & Jasinskaja-Lahti, 2000) αναγνωρίζει το γεγονός ότι η εμπειρία της διάκρισης είναι μια σημαντική ψυχολογική πραγματικότητα για τον μετανάστη με ορατές όσο και μη εμφανείς επιπτώσεις στην προσαρμογή του, ανεξάρτητα από τον «πραγματικό» βαθμό διακρίσεων, ο οποίος εξάλλου είναι δύσκολο να μετρηθεί αντικειμενικά. Σε δείγμα Αλβανών εφήβων που φοιτούσαν σε ελληνικά σχολεία, βρέθηκε ότι οι προσλαμβανόμενες διακρίσεις διαμεσολαβούν στη σχέση μεταξύ αντιξοότητας και σχολικής επάρκειας (Pavlopoulos & Motti-Stefanidi, 2006), αλλά και ότι αποτελούν οι ίδιες παράγοντα αντιξοότητας, η επίδραση του οποίου μετριάζεται από τις διεργασίες επιπολιτισμού (Παυλόπουλος & Μόττη-Στεφανίδη, 2007).

Ένα δεύτερο σημείο που αξίζει να τονιστεί, είναι ότι τα μοντέλα δύο διαστάσεων για τον επιπολιτισμό, όπως αυτό του John Berry που παρουσιάστηκε διεξοδικά στο Κεφ. 2, δείχνουν πως η έκβαση της διαπολιτισμικής επαφής – εν προκειμένω, η προσαρμογή των μεταναστών – δεν είναι μια αναπότρεπτη, προδιαγεγραμμένη διαδικασία. Οποσδήποτε οι σχέσεις του μετανάστη με την εσω-ομάδα και την εξω-ομάδα είναι ασύμμετρες, το ίδιο και οι πιέσεις για συμμόρφωση (Χρυσόχου, 2005). Ωστόσο, ανάλογα με την επιλεγόμενη στρατηγική επιπολιτισμού, η ποιότητα της προσαρμογής μπορεί να διαφέρει σημαντικά. Με δεδομένο επιπλέον το γεγονός ότι η ίδια τακτική προσαρμογής δεν επιφέρει τα ίδια πάντα αποτελέσματα σε όλους, ανεξαρτήτως πλαισίου και συνθηκών, είναι ενδιαφέρον όσο και χρήσιμο να εντοπίσουμε ποιες στρατηγικές υιοθετούν οι μετανάστες στην Ελλάδα σήμερα για να αντιμετωπίσουν τις πιέσεις και τις προκλήσεις της διαπολιτισμικής επαφής και, στη συνέχεια, τι επιπτώσεις έχει η επιλογή αυτή για την προσαρμογή τους. Το εγχείρημα αποκτά μεγαλύτερη βαρύτητα από τη στιγμή που η σχετική βιβλιογραφία στη χώρα μας είναι μάλλον φτωχή και επικεντρώνεται στους ομογενείς και τους παλιννοστούντες (π.χ. Γεώργας & Παπαστυλιανού, 1993. Georgas & Papastyliaiou, 1996. Παπαστυλιανού, 2005), σε επιμέρους ομάδες μεταναστών, όπως τα παιδιά (π.χ. Kolaitis, Tsiantis, Madianos, & Kotsopoulos, 2003) και οι έφηβοι (π.χ. Μόττη-Στεφανίδη & συν., 2006. Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradović, Dalla et al., 2008. Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradović, & Masten, 2008. Παπαστυλιανού, 2000) ή στις στάσεις απέναντι στους μετανάστες (π.χ. Dimakos & Tasiopoulou, 2003).

Ορισμένα μεθοδολογικής φύσεως σχόλια κρίνονται απαραίτητα πριν από την παρουσίαση των πορισμάτων της παρούσας έρευνας αναφορικά με τον επιπολιτισμό. Αυτά αφορούν σε ζητήματα μέτρησης και στατιστικής επεξεργασίας των δεδομένων, εφόσον οι σχετικές ψυχομετρικές κλίμακες παρουσιάζουν

αξιοσημείωτη ποικιλία (βλ. Arends-Tóth & van de Vijver, 2006, για μία σε βάθος ανασκόπηση).

- α. Κατηγορικές έναντι συνεχών μετρήσεων. Σε ορισμένες περιπτώσεις επιλέγεται η κατηγορική προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία οι συμμετέχοντες τοποθετούν τον εαυτό τους απευθείας σε κάποια από τις στρατηγικές επιπολιτισμού που τους παρουσιάζονται με τη μορφή μίας πρότασης-δήλωσης ή μιας ιστορίας-προτύπου. Άλλοτε χρησιμοποιούνται κλίμακες αποτελούμενες από αρκετές προτάσεις, από τις οποίες προκύπτει ένας συνολικός βαθμός που δηλώνει την ποσοτική διαφοροποίηση μεταξύ των συμμετεχόντων όσον αφορά καθεμία από τις στρατηγικές επιπολιτισμού.
- β. Μονοδιάστατες έναντι πολυδιάστατων μετρήσεων. Κάποιες κλίμακες μετρούν τη γενική τάση συμφωνίας ή διαφωνίας των ατόμων με τον προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες και προς τους ντόπιους. Σε άλλες περιπτώσεις αξιολογούνται λεπτομερώς διάφορες όψεις της επιπολιτισμικής διαδικασίας, οι οποίες περιλαμβάνουν στάσεις, αξίες, αίσθηση του ανήκειν και καθημερινές συμπεριφορές.

Ο τρόπος μέτρησης του επιπολιτισμού σε μία έρευνα προκρίνεται με γνώμονα τις παραπάνω θεωρητικές και μεθοδολογικές προϋποθέσεις, καθώς και πρακτικά ζητήματα και περιορισμούς. Συνήθως, τα πλεονεκτήματα μίας μεθόδου συνιστούν μειονεκτήματα για μία άλλη, και το αντίστροφο. Οι ειδικοί ερευνητικοί στόχοι, επίσης, αποτελούν κάθε φορά σημαντικό κριτήριο.

Στην παρούσα έρευνα ο επιπολιτισμός μετρήθηκε με τέσσερις προτάσεις-δηλώσεις, οι οποίες αφορούν τη συχνότητα επαφής με τους συμπατριώτες, τη συχνότητα χρήσης της μητρικής γλώσσας και, αντίστοιχα, τη συχνότητα επαφής με τους Έλληνες και τη συχνότητα χρήσης της ελληνικής γλώσσας. Οι αποκρίσεις δίνονταν σε πενταβάθμια κλίμακα τύπου Likert, από 1=«σχεδόν ποτέ» μέχρι 5=«σχεδόν πάντα». Με αυτό τον τρόπο μέτρησης: (α) συνεκτιμώνται οι δύο διαστάσεις του επιπολιτισμού ξεχωριστά, δηλαδή ο προσανατολισμός προς την ομάδα των συμπατριωτών και προς την ευρύτερη κοινωνία, (β) προκύπτει μία ποσοτική βαθμολόγηση του επιπολιτισμού, η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί με ευελιξία σε στατιστικές αναλύσεις υψηλής διακριτικής ισχύος, (γ) προκρίνεται η επικέντρωση σε συμπεριφορές που απορρέουν από την καθημερινή επαφή (σχέσεις, γλώσσα) παρά σε στάσεις και αξίες, καθώς οι τελευταίες συχνά περιλαμβάνουν στερεοτυπικές αντιλήψεις και όψεις του επιθυμητού, και (δ) η μέτρηση γίνεται εξοικονομώντας χρόνο και προσπάθεια, συγκριτικά με άλλες, πιο πολύπλοκες και κουραστικές στη χορήγησή τους κλίμακες. Από το άλλο μέρος, ας σημειωθεί ότι (ε) πρόκειται για μια γενική εκτίμηση του πολιτισμικού προσανατολισμού των

μεταναστών, η οποία δεν περιλαμβάνει επιμέρους διαστάσεις που θα επέτρεπαν πιο λεπτομερείς αναλύσεις.

Οι στατιστικές αναλύσεις που θα παρουσιαστούν, βασίζονται σε δύο προσεγγίσεις: (α) την προσέγγιση που εστιάζει στις μεταβλητές και (β) την προσέγγιση που εστιάζει στα άτομα, κατ' αναλογία με τα μοντέλα που χρησιμοποιούνται για τη μελέτη της ψυχικής ανθεκτικότητας στη θετική ψυχολογία (Masten, 2001). Στην πρώτη περίπτωση (αναλύσεις εστιασμένες στις μεταβλητές), τα ερευνητικά ερωτήματα αναφέρονται στον τρόπο συμμεταβολής ποσοτικών μεταβλητών, όπως ο βαθμός εμπλοκής με την εθνική ομάδα και ο βαθμός εμπλοκής με την ευρύτερη κοινωνία, και στη συσχέτισή τους με άλλες ποσοτικές μεταβλητές, όπως οι δείκτες προσαρμογής των μεταναστών. Στη δεύτερη περίπτωση (αναλύσεις εστιασμένες στα άτομα) διερευνώνται οι ομοιότητες και οι διαφορές μεταξύ ομάδων μεταναστών που παρουσιάζουν διαφορετικό προφίλ όσον αφορά στις στρατηγικές επιπολιτισμού, με βάση το μοντέλο του Berry. Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται σε ξεχωριστή ενότητα για κάθε τύπο ανάλυσης.

4.2. Διαστάσεις του επιπολιτισμού

Στον Πίν. 4.1 δίνονται οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις των μεταβλητών επιπολιτισμού για τους 601 μετανάστες του δείγματος. Σε γενικές γραμμές, οι τιμές αυτές κυμαίνονται μεταξύ των σημείων 3 και 4 της κλίμακας μέτρησης, οι οποίες αναφέρονται στις διαβαθμίσεις «μερικές φορές» και «συχνά», αντίστοιχα. Οι δείκτες που αφορούν τον προσανατολισμό προς την εσω-ομάδα (συμπατριώτες) και προς την εξω-ομάδα (Έλληνες) προέκυψαν από το μέσο όρο των δύο προτάσεων της κάθε διάστασης. Η στατιστική σύγκριση μεταξύ των δύο αυτών δεικτών για το συνολικό δείγμα έδειξε ότι οι μετανάστες δηλώνουν μεγαλύτερο προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες ($M.O.=3,97$) παρά προς τους Έλληνες ($M.O.=3,64$), $t(599)=4,89$, $p<0,001$. Ωστόσο, δεν μπορεί κανείς παρά να διαπιστώσει ότι η διαφορά αυτή της τάξης των 0,33 βαθμών στην πενταβάθμια κλίμακα μέτρησης, αν και συστηματική, δεν είναι τόσο μεγάλου μεγέθους από ψυχολογική άποψη, ώστε να σημαίνει ότι οι μετανάστες στερούνται επαφής με την κοινωνία υποδοχής – το αντίθετο θα μπορούσε να υποστηριχθεί.

Επιπλέον, όπως αναμενόταν, η συσχέτιση ανάμεσα στον προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες και προς τους Έλληνες είναι αρνητικής κατεύθυνσης και στατιστικώς σημαντική, αν και χαμηλού βαθμού ($r=-0,21$, $p<0,001$). Η κατεύθυνση του δείκτη συνάφειας δείχνει ότι όσο μεγαλύτερη είναι η εμπλοκή των συμμετεχόντων με την εθνοπολιτισμική τους ομάδα, τόσο μικρότερη τείνει να γίνεται η εμπλοκή τους με την ευρύτερη ελληνική κοινωνία. Ωστόσο, το χαμηλό μέγεθος του δείκτη

δηλώνει ότι ο προσανατολισμός προς την εσω-ομάδα συνδέεται μάλλον χαλαρά με τον προσανατολισμό προς την εξω-ομάδα. Δηλαδή δεν σημαίνει απαραίτητα ότι, π.χ., εάν ένας μετανάστης συμφωνεί με τη μία διάσταση πρέπει οπωσδήποτε να απορρίπτει τη δεύτερη.

Πίνακας 4.1

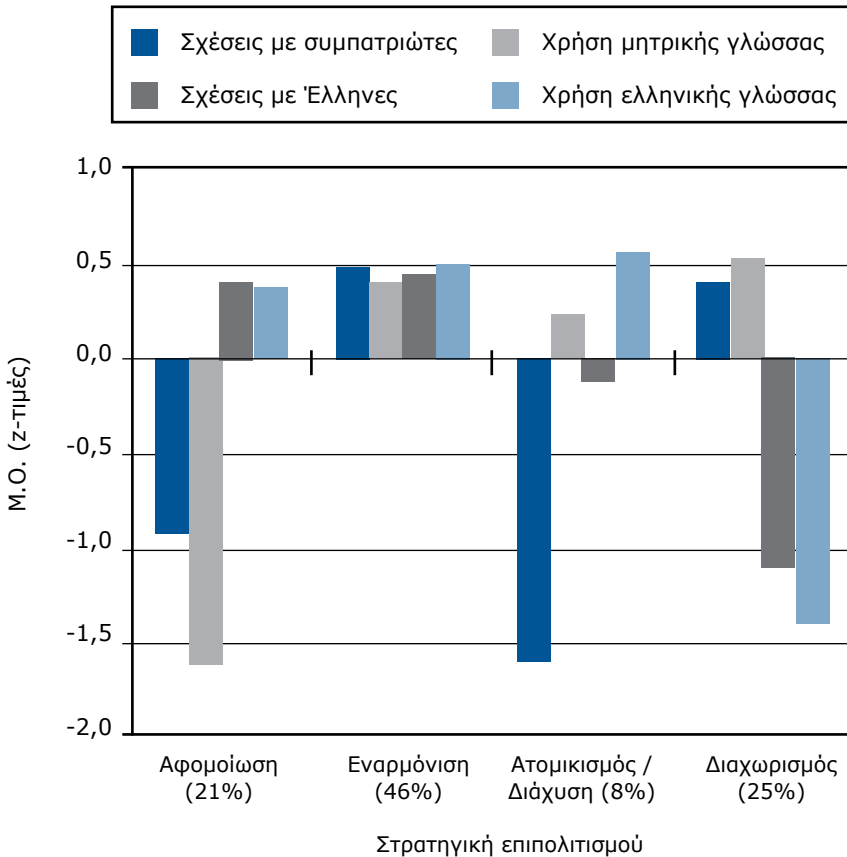
Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των διαστάσεων επιπολιτισμού των μεταναστών (N=601)

	M.O.	T.A.
<i>Προσανατολισμός προς την εσω-ομάδα</i>	<i>3,97</i>	<i>0,97</i>
Συχνότητα σχέσεων με συμπατριώτες	3,77	1,22
Συχνότητα χρήσης της μητρικής γλώσσας	4,18	0,94
<i>Προσανατολισμός προς την εξω-ομάδα</i>	<i>3,64</i>	<i>1,20</i>
Συχνότητα σχέσεων με Έλληνες	3,51	1,30
Συχνότητα χρήσης της ελληνικής γλώσσας	3,77	1,27

Σημείωση: Η κλίμακα βαθμολόγησης είναι τύπου Likert, από 1=«σχεδόν ποτέ» μέχρι 5=«σχεδόν πάντα».

4.3. Στρατηγικές επιπολιτισμού

Τα αποτελέσματα που παρουσιάστηκαν μέχρι τώρα δίνουν μια διαφωτιστική εικόνα για τον πολιτισμικό προσανατολισμό των συμμετεχόντων, ωστόσο, δεν απαντούν το ερώτημα: ποιες είναι οι στρατηγικές επιπολιτισμού των μεταναστών; Η διερεύνηση του ερωτήματος αυτού μπορεί να γίνει με δύο τρόπους: (α) είτε με την ένταξη των ατόμων σε ομάδες με βάση τη βαθμολογία τους στις δύο διαστάσεις επιπολιτισμού, όπου ως κρίσιμη τιμή για τον διαχωρισμό των επιπέδων υψηλής/χαμηλής βαθμολογίας χρησιμοποιείται συνήθως η διάμεσος, (β) είτε αφήνοντας ελεύθερη τη δημιουργία ομάδων με εμπειρικό τρόπο, εφαρμόζοντας τη στατιστική τεχνική της ανάλυσης συστάδων. Στην παρούσα έρευνα προτιμήθηκε η δεύτερη λύση επειδή δεν «υποτάσσει» τα ερευνητικά δεδομένα στις προδιαγραφές κάποιου θεωρητικού πλαισίου αλλά, αντίθετα, επιτρέπει τη δυνατότητα ανάδυσης και άλλων στρατηγικών επιπολιτισμού, πέραν εκείνων που προβλέπει μία συγκεκριμένη θεωρία.

Σχήμα 4.1. Προφίλ των στρατηγικών επιπολιτισμού των μεταναστών.

Ο αλγόριθμος που χρησιμοποιήθηκε για την ομαδοποίηση των ατόμων στην ανάλυση συστάδων βασίζεται στη μέθοδο του Ward, η οποία ελαχιστοποιεί τη διακύμανση εντός των συστάδων που συγχωνεύονται σε κάθε στάδιο της ανάλυσης και μεγιστοποιεί τη διακύμανση μεταξύ των συστάδων που απομένουν (Borgen & Barnett, 1987). Ο εντοπισμός των σημαντικών συστάδων έγινε με τη μελέτη κρίσιμων χασμάτων στην κατανομή των συντελεστών συγχώνευσης, οι οποίοι δηλώνουν το μέγεθος της απόστασης μεταξύ των συστάδων στα διαδοχικά βήματα της ανάλυσης. Στην έρευνά μας, τέτοιο χάσμα εντοπίστηκε κατά τη μετάβαση από το στάδιο των πέντε συστάδων στο στάδιο των τεσσάρων συστάδων. Αυτό αποτελεί ένδειξη ότι τέσσερις συστάδες είναι επαρκείς για την ομαδοποίηση των μεταναστών ως προς τις διεργασίες επιπολιτισμού.

Τα προφίλ των τεσσάρων στρατηγικών επιπολιτισμού που εντοπίστηκαν με την παραπάνω διαδικασία παρουσιάζονται στο Σχ. 4.1. Στο σχήμα αυτό οι βαθμολογίες των μεταβλητών επιπολιτισμού έχουν μετατραπεί σε δευτερογενή κλίμακα (z-τιμές) για να είναι ευχερέστερη η κατανόηση του εννοιολογικού περιεχομένου κάθε στρατηγικής. Δηλαδή, η τιμή 0 αντιπροσωπεύει τον μέσο όρο του δείγματος, ενώ οι θετικές και αρνητικές τιμές αναφέρονται σε μονάδες τυπικής απόκλισης άνω ή κάτω από τον γενικό μέσο όρο του δείγματος, αντίστοιχα. Οι συστάδες που αντιστοιχούν στις στρατηγικές επιπολιτισμού των μεταναστών έχουν ως εξής:

Η πρώτη συστάδα συμπεριέλαβε το 21,0% των μεταναστών (126 άτομα) και χαρακτηρίζεται από χαμηλή συχνότητα σχέσεων με συμπατριώτες και χρήσης της μητρικής γλώσσας. Ταυτόχρονα, τα άτομα της ομάδας αυτής σημείωσαν υψηλούς μέσους όρους όσον αφορά τις σχέσεις με τους Έλληνες και τη χρήση της ελληνικής γλώσσας. Είναι φανερό ότι η στρατηγική αυτή αντιστοιχεί στην *αφομοίωση*, σύμφωνα με το μοντέλο του Berry.

Η δεύτερη συστάδα είναι η πολυπληθέστερη, αφού σχεδόν οι μισοί συμμετέχοντες (46,2%, n=278) εντάχθηκαν σε αυτήν. Πρόκειται για άτομα που δήλωσαν υψηλή συχνότητα σχέσεων τόσο με τους συμπατριώτες όσο και με τους Έλληνες γηγενείς, ενώ χρησιμοποιούν σχεδόν στον ίδιο βαθμό τη μητρική τους και την ελληνική γλώσσα. Είναι σαφής η ταυτοποίηση της στρατηγικής αυτής με την, κατά Berry, *εναρμοίνιση*.

Η τέταρτη συστάδα αποτελεί ουσιαστικά το καθρέφτισμα της πρώτης: ο υψηλός μέσος όρος σχέσεων με τους συμπατριώτες και χρήσης της μητρικής γλώσσας συνυπάρχει με χαμηλό επίπεδο σχέσεων με τους Έλληνες και χρήσης της ελληνικής γλώσσας. Ο όρος *διαχωρισμός* περιγράφει με ακρίβεια τη στρατηγική αυτή, στην οποία εντάχθηκε το 25,0% του δείγματος (150 μετανάστες).

Η τρίτη συστάδα είναι η πλέον ολιγοπληθής (σε αυτήν ανήκει το 7,8% του δείγματος, δηλαδή 47 άτομα) και εμφανίζει το πιο συγκεχυμένο προφίλ. Τα άτομα της ομάδας αυτής σημείωσαν εμφανώς το χαμηλότερο μέσο όρο όσον αφορά τις σχέσεις με τους συμπατριώτες, ενώ βρίσκονται ελαφρώς κάτω από τον μέσο όρο του συνολικού δείγματος όσον αφορά τις σχέσεις με Έλληνες. Αν μόνο αυτές οι πληροφορίες ήταν διαθέσιμες, τότε θα αποδίδαμε σε αυτήν τη στρατηγική επιπολιτισμού τον χαρακτηρισμό της περιθωριοποίησης. Ωστόσο, τα άτομα αυτά χρησιμοποιούν τη μητρική γλώσσα συχνότερα από το μέσο όρο του συνόλου των μεταναστών, ενώ επίσης μιλούν ελληνικά συχνότερα από όλες τις άλλες στρατηγικές επιπολιτισμού. Τα χαρακτηριστικά αυτά δεν συνάδουν με την περιθωριοποίηση.

Ο ίδιος ο Berry και οι συνεργάτες του (Berry et al., 2006a,b), σε πρόσφατη έρευνα με εφήβους μετανάστες σε διαφορετικές χώρες υποδοχής, εντόπισαν μία ομάδα με συγκεχυμένο προφίλ επιπολιτισμού που εμφάνισε αρνητική προσαρμογή και χρησιμοποίησαν τον όρο «διάχυση» για να αποδώσει τον τύπο της προσαρμογής των ατόμων αυτών.

Οι Bourhis et al. (1997) στην αναθεώρηση του μοντέλου του Berry, την οποία προτείνουν, επισημαίνουν ότι η απουσία ταύτισης με κάποια εθνική ομάδα δεν είναι αναγκαστικά αρνητική για την προσαρμογή. Ενδέχεται τα άτομα αυτά να περιπέσουν στην κατάσταση που περιγράφεται ως «πολιτισμική αλλοτρίωση/ανομία» και αντιστοιχεί, εν πολλοίς, στην περιθωριοποίηση, ίσως όμως η απροθυμία ενεργητικής διομαδικής εμπλοκής να οφείλεται στην υιοθέτηση ατομικιστικών αξιών. Κάτι τέτοιο είναι πιθανότερο εάν οι μετανάστες αυτοί προέρχονται από κοινωνία που τείνει γενικά προς τον ατομικισμό παρά προς τη συλλογικότητα (Triandis, Bontempo, Villareal, Asai, & Lucca, 1988). Είναι πιθανόν ότι η προσαρμογή των ατόμων αυτών θα είναι τουλάχιστον ικανοποιητική.

Η συνεκτίμηση των παραπάνω στοιχείων οδήγησε στην προσωρινή χρήση του διπλού όρου *ατομικισμός/διάχυση* για την τρίτη στρατηγική επιπολιτισμού του δείγματός μας. Οριστικό όνομα αποδόθηκε στην ομάδα αυτή στη συνέχεια, με βάση τα συμπεράσματα που προέκυψαν από τη μελέτη του επιπέδου προσαρμογής των ατόμων αυτών σε σχέση με το συνολικό δείγμα των μεταναστών.

4.4. Επιπολιτισμός και κοινωνικο-δημογραφικοί παράγοντες

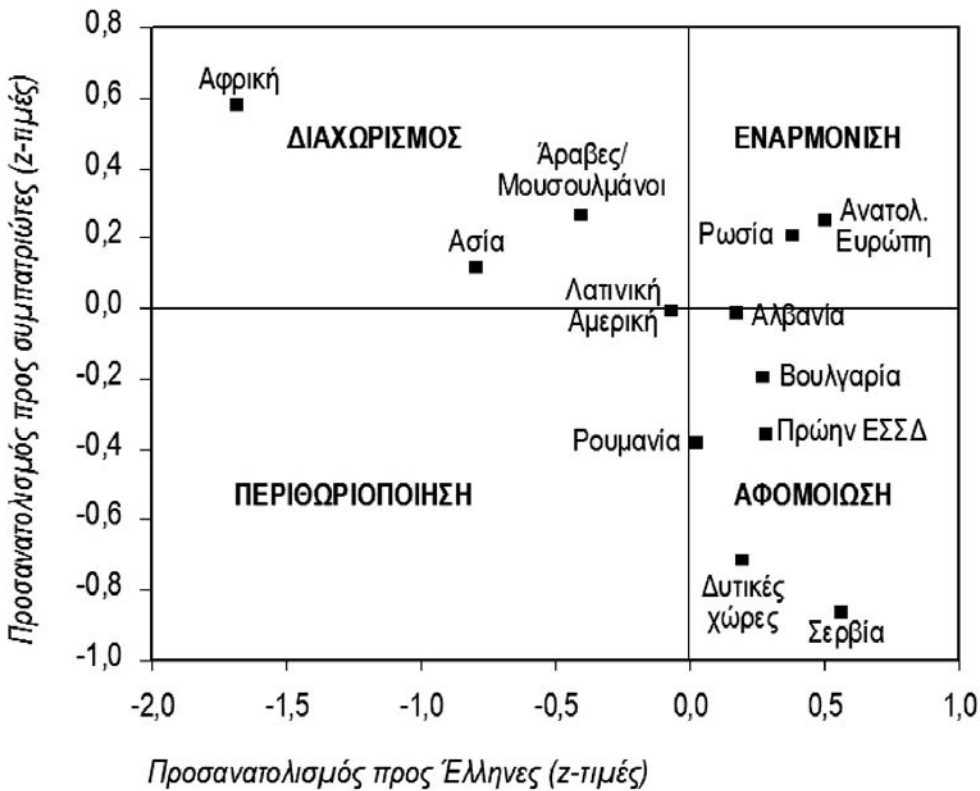
Ορισμένα από τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν στο Κεφ. 2, αφορούσαν στη διαφοροποίηση της επιπολιτισμικής διαδικασίας με βάση κοινωνικο-δημογραφικούς παράγοντες. Στην ενότητα αυτή εξετάζεται η συσχέτιση των δύο διαστάσεων και των τεσσάρων στρατηγικών επιπολιτισμού με τη χώρα προέλευσης των μεταναστών, τη διάρκεια παραμονής στη χώρα υποδοχής, το φύλο, την ηλικία, την οικογενειακή κατάσταση, το επίπεδο εκπαίδευσης και τα κίνητρα της μετακίνησης από τη χώρα καταγωγής στην Ελλάδα.

4.4.1. Χώρα προέλευσης

Στο Σχ. 4.2 παρουσιάζονται οι βαθμολογίες των εθνοπολιτισμικών ομάδων των μεταναστών όσον αφορά στον προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες (κάθετος άξονας) και προς τους Έλληνες (οριζόντιος άξονας). Ένα πρώτο συμπέρασμα που προκύπτει από την επισκόπηση του σχήματος αυτού είναι ότι οι δύο διαστάσεις του επιπολιτισμού παρουσιάζουν αξιόλογη διασπορά μεταξύ των εθνικών ομάδων.

Ένα δεύτερο συμπέρασμα είναι ότι καμία εθνοπολιτισμική ομάδα δεν εντάσσεται στο τεταρτημόριο της περιθωριοποίησης (κάτω αριστερά), το οποίο ορίζεται από χαμηλή βαθμολογία και στις δύο διαστάσεις του επιπολιτισμού, ταυτοχρόνως. Η διαπίστωση αυτή βρίσκεται σε συμφωνία με την ανάλυση συστάδων που χρησιμοποιήθηκε για την ανάδειξη των στρατηγικών επιπολιτισμού, όπου δεν βρέθηκε ομάδα που να προσομοιάζει στα χαρακτηριστικά της περιθωριοποίησης. Τρεις από τις εθνοπολιτισμικές ομάδες του δείγματος εμπίπτουν στο τεταρτημόριο του διαχωρισμού, δηλαδή τείνουν προς τους συμπατριώτες μάλλον, παρά προς την ευρύτερη ελληνική κοινωνία. Οι ομάδες αυτές είναι οι προερχόμενοι από την υποσαχάρια Αφρική, την Ασία και τις μουσουλμανικές χώρες. Στον αντίποδα τοποθετούνται οι μετανάστες από τη Βουλγαρία, την πρώην Σοβιετική Ένωση, την πρώην Γιουγκοσλαβία και Δυτικές χώρες, τους οποίους χαρακτηρίζει υψηλός προσανατολισμός προς τους Έλληνες και χαμηλός προς την εσω-ομάδα των συμπατριωτών. Τα άτομα από τη Ρωσία και την ανατολική Ευρώπη ανήκουν εμφανώς στο πεδίο της εναρμόνισης, εφόσον συνδυάζουν υψηλή βαθμολογία και στις δύο διαστάσεις του επιπολιτισμού. Τέλος, σε ενδιάμεσο επίπεδο συναντάμε τους Λατινοαμερικανούς και τους Αλβανούς, οι οποίοι δεν εντάσσονται εμφανώς σε κάποια από τις τέσσερις στρατηγικές επιπολιτισμού που προβλέπει το μοντέλο του Berry.

Η ανάλυση διακύμανσης επιβεβαίωσε την παραπάνω περιγραφική εικόνα, ακόμα και μετά τον έλεγχο της επίδρασης της διάρκειας παραμονής στη χώρα υποδοχής που χρησιμοποιήθηκε στο μοντέλο ως συμμεταβλητή. Οι διαφορές των μέσων όρων ως προς τη χώρα προέλευσης ήταν στατιστικώς σημαντικές όσον αφορά τον προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες, $F(11, 589)=3,78$, $p<0,001$, και τον προσανατολισμό προς τους Έλληνες, $F(11, 589)=23,03$, $p<0,001$. Η εθνοπολιτισμική ομάδα εξηγεί το 7% της διασποράς του προσανατολισμού προς τους συμπατριώτες και το 30% της διασποράς του προσανατολισμού προς τους Έλληνες. Και στις δύο αναλύσεις, οι διαφορές των μέσων όρων οφείλονται κυρίως στους Αφρικανούς και στους Άραβες/Μουσουλμάνους, οι οποίοι εμφανίζουν ιδιαίτερος υψηλό προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες και ιδιαίτερος χαμηλό προσανατολισμό προς τους Έλληνες. Ενώ στη διάσταση που αφορά τον προσανατολισμό προς τους Έλληνες, οι μετανάστες από την πρώην Γιουγκοσλαβία και, λιγότερο, από την ανατολική Ευρώπη υπερέρχονται των υπολοίπων εθνοπολιτισμικών ομάδων.

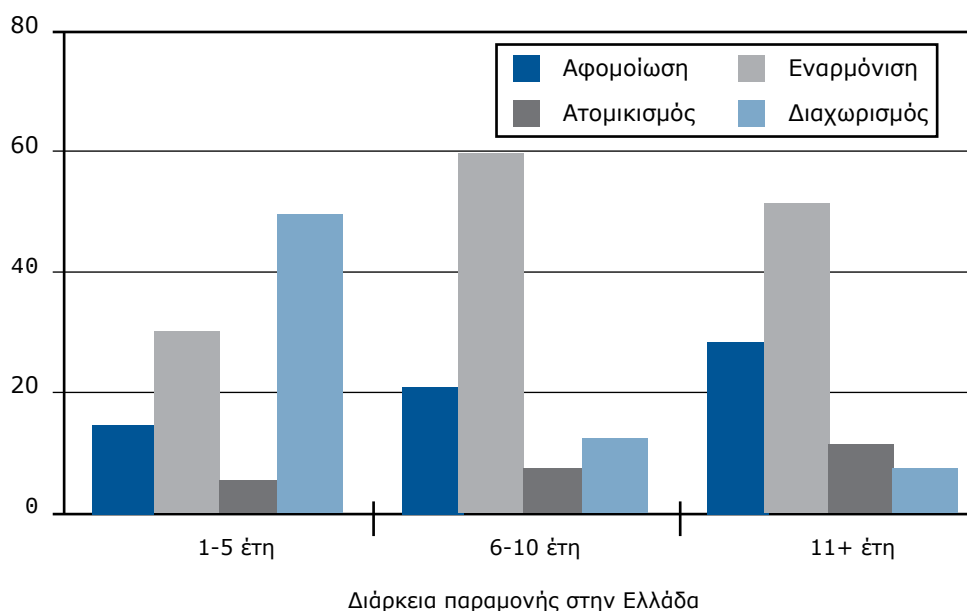
Σχήμα 4.2. Τοποθέτηση των εθνικών ομάδων μεταναστών όσον αφορά τον προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες και προς τους Έλληνες.

4.4.2. Διάρκεια παραμονής

Ήδη από την ανάλυση συνδιακύμανσης των διαστάσεων του επιπολιτισμού ως προς την εθνικότητα είχε διαπιστωθεί ότι η διάρκεια παραμονής στη χώρα υποδοχής συνδέεται αρνητικά με τον προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες, $F(1, 589)=9,34$, $p=0,002$, και θετικά με τον προσανατολισμό προς τους Έλληνες, $F(1, 589)=113,83$, $p<0,001$. Δηλαδή, όσο μεγαλύτερη η διάρκεια παραμονής, τόσο περισσότερο τείνουν οι συμμετέχοντες να στρέφονται προς τους Έλληνες και τόσο λιγότερο προς τους συμπατριώτες τους.

Επιπλέον, η διάρκεια παραμονής των μεταναστών στην Ελλάδα διέφερε μεταξύ των τεσσάρων στρατηγικών επιπολιτισμού σύμφωνα με το αποτέλεσμα της ανάλυσης διακύμανσης, $F(3, 577)=32,67$, $p<0,001$. Λιγότερα χρόνια στην Ελλάδα ανέφεραν οι μετανάστες που επέλεξαν τον διαχωρισμό (Μ.Ο.=4,05),

ενώ οι μέσοι όροι διάρκειας παραμονής για τις στρατηγικές της εναρμόνισης (Μ.Ο.=9,02), της αφομοίωσης (Μ.Ο.=9,45) και του ατομικισμού/διάχυσης (Μ.Ο.=9,49) δεν διέφεραν σημαντικά μεταξύ τους σύμφωνα με το post hoc κριτήριο του Scheffé. Επειδή, ωστόσο, η διάρκεια παραμονής συναρτάται με την ηλικία των συμμετεχόντων, η παραπάνω ανάλυση επαναλήφθηκε με την προσθήκη της ηλικίας ως συμμεταβλητής (ανάλυση συνδιακύμανσης). Το αποτέλεσμα που αφορά την επίδραση της στρατηγικής επιπολιτισμού προέκυψε πάλι στατιστικά σημαντικό, $F(3, 574)=21,76$, $p<0,001$, αν και το μέγεθος της επίδρασης, όπως μετράται με τον δείκτη η^2 , μειώθηκε ελαφρώς (11% από 15%). Το εύρημα αυτό δηλώνει ότι η διάρκεια παραμονής στη χώρα υποδοχής συνδέεται σημαντικά με τη στρατηγική επιπολιτισμού, ανεξάρτητα από την ηλικία των μεταναστών. Φαίνεται, δηλαδή, ότι κατά την πρώτη περίοδο της παραμονής στην Ελλάδα οι μετανάστες τείνουν να είναι επιφυλακτικοί απέναντι στους γηγενείς και προτιμούν να διατηρούν σχέσεις με μέλη της ομάδας των συμπατριωτών τους.

Σχήμα 4.3. Κατανομή (%) των στρατηγικών επιπολιτισμού των μεταναστών ως προς τη διάρκεια παραμονής στην Ελλάδα.

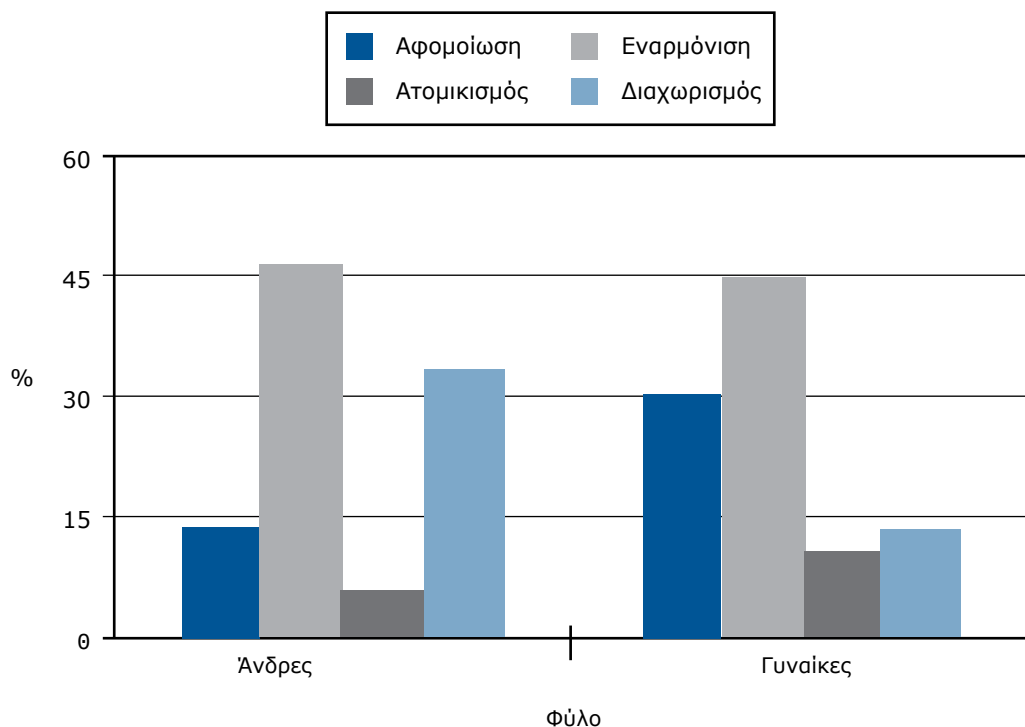
Στο Σχ. 4.3 παρουσιάζεται η κατανομή των στρατηγικών επιπολιτισμού ως προς τη διάρκεια παραμονής στην Ελλάδα. Για τις ανάγκες της συγκεκριμένης ανάλυσης, η διάρκεια παραμονής ομαδοποιήθηκε σε τρεις διαβαθμίσεις-επίπεδα:

1-5 έτη (36,4%), 6-10 έτη (31,4%) και περισσότερα από 10 έτη (32,2%). Όπως έδειξε ο έλεγχος με το κριτήριο χ^2 , η σχέση μεταξύ των παραπάνω μεταβλητών είναι συστηματική, $\chi^2(6, n=601)=121,77, p<0,001$. Οι διαφορές των ποσοστών οφείλονται κυρίως στον διαχωρισμό, ο οποίος τείνει να εμφανίζεται όλο και λιγότερο συχνά, από τα 1-5 έτη (50,0%) στα 6-10 έτη (12,2%) και στα 11+ έτη (8,1%). Αντιστρόφως, οι μετανάστες που επιλέγουν την εναρμόνιση αυξάνονται από 30,5% κατά τα πρώτα 1-5 έτη στο 59,7% στα 6-10 έτη, ενώ το ποσοστό της στρατηγικής αυτής διατηρείται σε υψηλό επίπεδο ακόμα και μετά τα 10 έτη (51,6%). Σταθερά αυξητική είναι η τάση της αφομοίωσης: 1-5 έτη 14,8%, 6-10 έτη 21,0%, 11+ έτη 28,5%.

Τα ευρήματα αυτά συμπληρώνουν και επιβεβαιώνουν τις προηγούμενες αναλύσεις, εφόσον διαφαίνεται ότι μεγαλύτερη διάρκεια παραμονής τείνει να συσχετίζεται θετικά με πιο λειτουργικές στρατηγικές, όπως η εναρμόνιση, και αρνητικά με δυσλειτουργικές στρατηγικές, όπως ο διαχωρισμός. Ας σημειωθεί ότι η διαπίστωση αυτή δεν υπονοεί απαραίτητα την υπάρξη αιτιώδους σχέσης μεταξύ διάρκειας παραμονής και στρατηγικής επιπολιτισμού, αλλά ούτε και το αντίθετο, εφόσον ο συναφειακός χαρακτήρας της έρευνας δεν επιτρέπει την ανίχνευση της κατεύθυνσης της αιτιότητας. Ενδεχομένως οι μετανάστες με το πέρασμα του χρόνου να αποκτούν εμπειρίες και δεξιότητες που τους επιτρέπουν να υιοθετούν λειτουργικές στρατηγικές. Από το άλλο μέρος, ίσως η αυξημένη διάρκεια παραμονής στην Ελλάδα να είναι αποτέλεσμα της προηγούμενης υιοθέτησης θετικών στρατηγικών επιπολιτισμού, εφόσον τα άτομα που αποτυγχάνουν να προσαρμοστούν είτε επιστρέφουν στη χώρα καταγωγής είτε επιλέγουν να μετακινηθούν σε άλλη χώρα.

4.4.3. Φύλο

Η επιλογή στρατηγικής επιπολιτισμού βρέθηκε ότι συνδέεται σημαντικά με το φύλο των μεταναστών, $\chi^2(3, n=601)=43,29, p<0,001$. Όπως φαίνεται στο Σχ. 4.4, οι άνδρες (33,4%) προτιμούν τον διαχωρισμό με μεγαλύτερη συχνότητα από ό,τι οι γυναίκες (13,9%). Η εικόνα αντιστρέφεται στην τακτική της αφομοίωσης, όπου οι γυναίκες (30,2%) υπερέχουν εμφανώς έναντι των ανδρών (14,0%) – ο χαρακτηρισμός δεν υπονοεί βεβαίως αξιολογική κρίση αλλά μόνο ποσοτική περιγραφή. Δεν εντοπίζονται διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο φύλων στην εναρμόνιση και στον ατομικισμό/διάχυση. Τα αποτελέσματα αυτά είναι συμβατά με τη διεθνή βιβλιογραφία, ερμηνεύονται πιθανώς με βάση τους κοινωνικούς ρόλους των ανδρών και των γυναικών και συζητώνται εκτενέστερα στα Συμπεράσματα του κεφαλαίου.

Σχήμα 4.4. Κατανομή (%) των στρατηγικών επιπολιτισμού των μεταναστών ως προς το φύλο.

4.4.4. Ηλικία

Όπως έδειξε η ανάλυση διακύμανσης, η ηλικία των μεταναστών διαφέρει ανάλογα με τη στρατηγική επιπολιτισμού, $F(3, 583)=11,24$, $p<0,001$. Ο έλεγχος των μέσων όρων ανά ζεύγη με το κριτήριο του Scheffé έδειξε ότι εκείνοι που επιλέγουν τον διαχωρισμό (Μ.Ο.=30,49) είναι μικρότερης ηλικίας από όσους προτιμούν την αφομοίωση (Μ.Ο.=35,91), την εναρμόνιση (Μ.Ο.=36,45) και τον ατομικισμό/διάχυση (Μ.Ο.=37,67). Οι τρεις αυτές στρατηγικές δεν διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους όσον αφορά την ηλικία. Κι εδώ η απόδοση αιτιότητας στην παραπάνω σχέση είναι δυσχερής, ιδιαίτέρως επειδή η ηλικία των συμμετεχόντων στην έρευνα συμμεταβάλλεται σε συνάρτηση με άλλους δημογραφικούς παράγοντες, όπως η εθνική καταγωγή (βλ. Κεφ. 2).

4.4.5. Οικογενειακή κατάσταση

Ο παράγοντας αυτός φαίνεται ότι διαφοροποιεί τις διεργασίες επιπολιτισμού. Ειδικότερα, οι αναλύσεις διακύμανσης των δύο διαστάσεων του επιπολιτισμού ως προς την οικογενειακή κατάσταση των συμμετεχόντων ανέδειξαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές, όσον αφορά τον προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες ($p=0,004$) όσο και τον προσανατολισμό προς τους Έλληνες ($p<0,001$). Τα ευρήματα αυτά έδειξαν ότι οι άγαμοι συμμετέχοντες τείνουν περισσότερο προς την ομάδα των συμπατριωτών και λιγότερο προς την ευρύτερη κοινωνία. Επειδή όμως η οικογενειακή κατάσταση είναι μια μεταβλητή που συνδέεται ευθέως με την ηλικία, ο παραπάνω έλεγχος των μέσων όρων επαναλήφθηκε συμπεριλαμβάνοντας την ηλικία ως συμμεταβλητή. Σε αυτή την περίπτωση το αποτέλεσμα προέκυψε στατιστικώς ασήμαντο, το οποίο δηλώνει ότι οι διαφορές μεταξύ έγγαμων, άγαμων και διαζευγμένων/χήρων μεταναστών που βρέθηκαν αρχικά, οφείλονται στην ηλικία και όχι στην οικογενειακή κατάσταση καθεαυτή.

4.4.6. Επίπεδο εκπαίδευσης

Η συσχέτιση των στρατηγικών επιπολιτισμού με το επίπεδο εκπαίδευσης των μεταναστών δεν έδωσε στατιστικώς σημαντικό αποτέλεσμα. Όμως, η σύγκριση των μέσων όρων καθεμιάς από τις δύο διαστάσεις του επιπολιτισμού, ξεχωριστά, ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης ανέδειξε συστηματική συσχέτιση ανάμεσα στον προσανατολισμό προς τους Έλληνες, αφενός, και το επίπεδο εκπαίδευσης, αφετέρου. Ειδικότερα, βρέθηκε ότι οι απόφοιτοι πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ($M.O.=3,45$) είχαν χαμηλότερη βαθμολογία στη διάσταση αυτή από ό,τι οι απόφοιτοι ανώτερης ($M.O.=3,87$) και ανώτατης εκπαίδευσης ($M.O.=3,95$), $F(2, 587)=10,71$, $p<0,001$. Δηλαδή, όσο υψηλότερο το αναφερόμενο επίπεδο εκπαίδευσης των μεταναστών, τόσο μεγαλύτερη επαφή έχουν με μέλη της ευρύτερης κοινωνίας της χώρας υποδοχής. Ενδέχεται οι πιο μορφωμένοι μετανάστες να διαθέτουν καλύτερες επικοινωνιακές δεξιότητες, μεταξύ των οποίων σημαντική είναι η γνώση της ελληνικής γλώσσας – εξάλλου, η σχετική μέτρηση ελήφθη υπόψη στη βαθμολογία της διάστασης που αφορά τον προσανατολισμό προς τους Έλληνες.

4.4.7. Κίνητρα μετανάστευσης

Γενικά, δεν βρέθηκαν συστηματικές συσχετίσεις ανάμεσα στα κίνητρα της μετανάστευσης και τις στρατηγικές επιπολιτισμού. Αντίθετα με αυτό που θα ανέμενε κανείς, ούτε η ακούσια ή ηθελημένη μετακίνηση συνδέθηκε με τις επιπολιτισμικές διεργασίες. Η μόνη στατιστικώς σημαντική συσχέτιση που εντοπίστηκε, αφορά

τα άτομα που μετανάστευσαν με συγκεκριμένους οικονομικούς στόχους (π.χ. εξόφληση χρέους, αγορά κατοικίας ή οικοσκευής), τα οποία επέλεξαν την εναρμόνιση σε μεγαλύτερο ποσοστό (65,5%) από το συνολικό δείγμα (46,2%), $\chi^2(3, n=594)=17,23, p=0,001$. Δεν υπάρχουν, ωστόσο, δεδομένα που να στηρίζουν θεωρητικά το εύρημα αυτό.

4.5. Συζήτηση – Συμπεράσματα

Η μελέτη της μετανάστευσης σίγουρα έχει πολλά να ωφεληθεί από τη συγκρότηση θεωρητικών σχημάτων ερμηνευτικού χαρακτήρα, τα οποία μέχρι τώρα δανείζεται από κλάδους όπως η Κοινωνική Ψυχολογία και η Διαπολιτισμική Ψυχολογία (βλ. Ward et al., 2001). Η διερεύνηση των στρατηγικών επιπολιτισμού, ειδικότερα, συνιστά σημαντική συμβολή στην ψυχολογική προσέγγιση της μεταναστευτικής διαδικασίας, καθώς έχει βρεθεί ότι αυτές συνδέονται με παράγοντες συναφείς της χώρας προέλευσης, με την προσαρμογή των μεταναστών, καθώς και με τη διαμόρφωση των διομαδικών σχέσεων στην κοινωνία υποδοχής (Berry, 1997, 2006. Ward & Rana-Deuba, 1999).

Στην έρευνά μας, όπως αναμενόταν, η εναρμόνιση είναι η συχνότερα επιλεγόμενη στρατηγική επιπολιτισμού. Σε παρόμοια συμπεράσματα έχουν καταλήξει και άλλοι ερευνητές στην Ελλάδα (π.χ. Γεώργας & Παπαστυλιανού, 1993. Παπαστυλιανού 2000) και διεθνώς (Berry, 1990. Berry et al., 2006a,b. Ward, 1996). Γενικά, η μελέτη των στρατηγικών επιπολιτισμού από τη σκοπιά των μεταναστών συνήθως αναδεικνύει την εναρμόνιση, ενώ όταν το ζήτημα εξετάζεται από τη σκοπιά της χώρας υποδοχής υποδεικνύεται συχνά η αφομοίωση ως η πλέον επιθυμητή τακτική (Χρυσόχοου, 2005). Η εικόνα αυτή περιγράφει εύγλωττα τη διεγκυστίνδα στην οποία υποβάλλονται οι μετανάστες: να μοιάσουν στους ντόπιους ώστε να γίνουν αποδεκτοί, αφενός, και να διατηρήσουν τα στοιχεία της εθνικής καταγωγής τους, αφετέρου. Ο συνδυασμός των δύο, όπως εκφράζεται μέσα από την τακτική της εναρμόνισης, δίνει μια ικανοποιητική απάντηση στο παραπάνω δίλημμα. Από ψυχολογική άποψη, πρόκειται για την πιο λειτουργική επιλογή εφόσον επιτρέπει στο άτομο να αντλεί ψυχοκοινωνικούς πόρους και από τις δύο ομάδες (συμπατριώτες και ντόπιους) και να χρησιμοποιεί με ευελιξία τις κοινωνικές συγκρίσεις για να προστατέψει την προσωπική και την ομαδική του αυτοεκτίμηση όταν αυτή απειλείται. Αλλά και η αφομοίωση μπορεί να έχει προσαρμοστικό χαρακτήρα, εφόσον εγείρει τα λιγότερα εμπόδια κατά την επαφή με την πολιτισμικά κυρίαρχη ομάδα (Ward & Rana-Deuba, 1999). Αυτό ισχύει

ιδιαιτέρως σε κοινωνίες υποδοχής, όπως η Ελλάδα, όπου η μεταναστευτική πολιτική πιέζει ευθέως ή εμμέσως προς αυτή την κατεύθυνση (Νικολάου, 2000. Shamai, Ilatov, Psalti, & Deliyianni, 2002. Τραβασάρου, 2001).

Ένα ζήτημα που τίθεται εδώ είναι: τι συμβαίνει όταν η τακτική προσαρμογής που υιοθετούν οι μετανάστες δεν συνάδει με την επίσημη πολιτική ή τις συλλογικές στάσεις της κοινωνίας υποδοχής; Το ερώτημα αυτό δεν ήταν δυνατόν να απαντηθεί με βάση τα στοιχεία της παρούσας μελέτης. Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι η επιλογή στρατηγικής επιπολιτισμού δεν συνιστά ελεύθερη διαδικασία, η οποία συντελείται σε κοινωνικό κενό ή, ακόμα περισσότερο, σε πλαίσιο ισοτιμίας των διαμοδικών σχέσεων. Αντιθέτως, οι μετανάστες καλούνται να υιοθετήσουν τις πιο λειτουργικές για την επιβίωσή τους τακτικές ανάλογα με τις δυνατότητες και τους περιορισμούς που τίθενται στην κοινωνία υποδοχής (Χρυσοχόου, 2005). Έτσι εξηγούνται ευρήματα όπως ότι οι έφηβοι μετανάστες δευτέρης γενιάς και οι παλιννοστούντες Πόντιοι επιλέγουν την αφομοίωση με μεγαλύτερη συχνότητα από ό,τι οι μετανάστες πρώτης γενιάς και οι Αλβανοί, αντίστοιχα (Μόττη-Στεφανίδη & συν., 2006). Στη δική μας έρευνα η συσχέτιση μεταξύ στρατηγικής επιπολιτισμού και διάρκειας παραμονής στην Ελλάδα δηλώνει ότι μακροπρόθεσμα οι μετανάστες τείνουν να προτιμούν τις στρατηγικές εκείνες, οι οποίες αποδεικνύονται περισσότερο προσαρμοστικές στη νέα χώρα.

Όσον αφορά τη στρατηγική του διαχωρισμού, αυτή δεν επιλέχθηκε μόνο από εθνοπολιτισμικές ομάδες με μικρό διάστημα παραμονής στην Ελλάδα, όπως οι μετανάστες από την υποσαχάρια Αφρική, αλλά επίσης από μετανάστες αραβικής/ μουσουλμανικής καταγωγής, οι οποίοι ζουν στη χώρα υποδοχής αρκετά χρόνια. Είναι πιθανόν ότι άλλοι παράγοντες, όπως η πολιτισμική απόσταση ή οι στάσεις της ευρύτερης ελληνικής κοινωνίας, ωθούν τα άτομα να «περιχαρακώνονται» στην εσω-ομάδα. Περισσότερο διαφωτιστικά συμπεράσματα για τη στρατηγική αυτή θα προκύψουν από τη μελέτη της ποιότητας της προσαρμογής των ατόμων που την επιλέγουν (βλ. επόμενο κεφάλαιο).

Η έννοια της πολιτισμικής απόστασης (Babiker, Cox, & Miller, 1980) πάντως φαίνεται χρήσιμη για την ερμηνεία των ευρημάτων στη διαπολιτιστική έρευνα, γενικά, και στις μελέτες με μετανάστες, ειδικότερα. Πρόκειται για προέκταση της υπόθεσης περί ομοιότητας-έλλξης (Byrne, 1971), σύμφωνα με την οποία η προσλαμβανόμενη ομοιότητα μεταξύ των πολιτισμικών ομάδων διευκολύνει τη διαμοδική επαφή και την κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή των μεταναστών.

Στην αντίθετη περίπτωση, όπως είναι γνωστό, οι πλέον εμφανείς από τις διαφορές μεταξύ των ομάδων είναι πολύ πιθανό ότι θα αποτελέσουν τον πυρήνα αρνητικών στερεοτύπων και προκαταλήψεων (Fiske, 1998). Αν η συλλογιστική αυτή είναι ορθή, τότε αναμένεται ότι τα άτομα που επέλεξαν τον διαχωρισμό θα εμφανίζουν σημαντικές δυσκολίες στην προσαρμογή τους, κάτι που μένει να αποδειχθεί σε περαιτέρω αναλύσεις (βλ. Κεφ. 5).

Ο τρόπος διερεύνησης των στρατηγικών επιπολιτισμού, τον οποίο ακολούθησε η παρούσα έρευνα, δεν επέβαλε την εκ των προτέρων ανάδειξη συγκεκριμένων ομάδων με καθορισμένο προφίλ. Αυτό επιβεβαιώνεται στην περίπτωση της στρατηγικής του ατομικισμού/διάχυσης, το εννοιολογικό περιεχόμενο της οποίας αποκλίνει από το μοντέλο του Berry, που αποτέλεσε το θεωρητικό υπόβαθρο της προσέγγισής μας. Αν είχαμε χρησιμοποιήσει ως μοναδικό κριτήριο ταυτοποίησης των ομάδων το βαθμό ενδο-ομαδικής και διομαδικής επαφής, τότε η στρατηγική αυτή θα αντιστοιχούσε στην περιθωριοποίηση. Η προσωρινά «διπλή ονομασία» που αποδόθηκε στη στρατηγική αυτή ανάγεται στην ορολογία που χρησιμοποιεί ο ίδιος ο Berry σε πρόσφατες έρευνες (Berry et al., 2006a,b) και στην κοινωνικοψυχολογική προσέγγιση των Bourhis και συνεργατών (1997), οι οποίοι προτείνουν δύο διακριτές διαστάσεις, την ανομία ή πολιτισμική αλλοτρίωση και τον ατομικισμό, αντί της περιθωριοποίησης.

Στην έρευνα αυτή εντοπίστηκαν επίσης διαφορές στα ποσοστά των ατόμων που επιλέγουν καθεμιά από τις στρατηγικές επιπολιτισμού ως προς δημογραφικά χαρακτηριστικά, όπως το φύλο και το επίπεδο εκπαίδευσης. Η φύση και η κατεύθυνση των διαφορών αυτών συμφωνεί σε γενικές γραμμές με τη συναφή βιβλιογραφία, την οποία και επιβεβαιώνει. Για παράδειγμα, η τάση των γυναικών προς την αφομοίωση συνδέεται ενδεχομένως με μια γενικότερη διάθεση από μέρους τους για κοινωνική συμμόρφωση και μείωση των συγκρούσεων (Williams, Satterwhite, & Best, 1999). Επιπλέον, η κατανομή των ρόλων των δύο φύλων στη χώρα καταγωγής ίσως να εξηγεί εν μέρει το εύρημα αυτό, εφόσον η προηγούμενη της μετακίνησης εμπειρία διαφοροποιεί τους τρόπους πρόσληψης και επεξεργασίας των νέων συνθηκών από τους μετανάστες.

Τα αποτελέσματα αναφορικά με το επίπεδο εκπαίδευσης δείχνουν ότι τα πιο μορφωμένα άτομα είναι περισσότερο ανοιχτά στη διομαδική επαφή (Berry, 1997, 2006), είτε επειδή διαθέτουν πιο ευέλικτο ρεπερτόριο επικοινωνιακών – κυρίως, γλωσσικών – δεξιοτήτων, είτε λόγω θετικότερων στάσεων απέναντι στη διαφορετικότητα και μεγαλύτερης δεκτικότητας προς νέες εμπειρίες.

Τέλος, τα κίνητρα της μετακίνησης και ο τρόπος λήψης απόφασης δεν φαίνεται να διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην επιλογή στρατηγικής επιπολιτισμού. Πιθανόν αυτό να σημαίνει ότι οι στρατηγικές επιπολιτισμού προσδιορίζονται περισσότερο από παράγοντες «έλξης», σχετικούς με τη χώρα υποδοχής, παρά από παραμέτρους «ώθησης», συναφείς με τη χώρα προέλευσης. Ένα τέτοιο συμπέρασμα μάλιστα θα συμφωνούσε με τη διαπίστωση περί ασύμμετρης πίεσης που ασκούν οι επιπολιτιζόμενες ομάδες στο άτομο (Berry, 2006. Bourhis et al., 1997), πίεση που αναμένεται εκ των πραγμάτων να είναι πιο έντονη από το μέρος της χώρας υποδοχής.

Η μελέτη των διεργασιών επιπολιτισμού προσφέρει μια πολύτιμη αποτύπωση της πραγματικότητας όσον αφορά τις διομαδικές σχέσεις στην κοινωνία υποδοχής. Τα σχετικά συμπεράσματα, ωστόσο, θα αποβούν πιο χρήσιμα εφόσον συνεκτιμηθούν σε συνάρτηση με άλλες σημαντικές μεταβλητές, όπως είναι η ποιότητα της προσαρμογής των μεταναστών. Κάτι τέτοιο θα επιχειρηθεί στο κεφάλαιο που ακολουθεί.